

Komunikace osob se sluchovým postižením

Charakteristika a význam mezilidské komunikace, komunikační formy osob se sluchovým postižením – přehled a popis, vizuálně motorické komunikační systémy – český znakový jazyk, znakovaná čeština

- **communicatio – spojení, sdělování**

- **obecně lidská schopnost** využívat výrazových prostředků pro vytváření, udržování a pěstování mezilidských vztahů

Význam mezilidské komunikace:

- dorozumění, vybízení k určité činnosti, kontrolní fce., budování citů a emocí, budování sociálních vztahů, atd.

- **komunikační schopnost** - užívat jazyk jako *system znaků a symbolů* ve všech jeho formách

- **komunikační proces** – sdělování a výměna informací

Verbální komunikace

- uskutečňuje se pomocí soustavy dohodnutých symbolů
→ předměty, osoby, jevy momentálně přítomné i nepřítomné
- mluvená řeč
- psaná forma řeči
- znakový jazyk

Nonverbální komunikace

- mimoslovní sdělování
→ vývojově starší složka komunikace

prostředky nonverbální komunikace

- mimika
- proxemika
- fyzický postoj (sklon hlavy, nakročení)
- gestika
- haptika
- pohled
- úprava zevnějšku, úprava okolí

Komunikace osob se sluchovým postižením

- 2 základní komunikační systémy:

a) *Audio-orální*

a) *Vizuálně-motorický*

Rozvoj jazykových kompetencí u osob se sluchovým postižením

- cíl:
- jazyková intervence zaměřena především na získání základů verbálních i neverbálních komunikačních dovedností:

a) vizuálně-motorických

b) orálních

c) vizuálních

d) zvukových

Dělení komunikačních forem u osob se SP

- mluvená (hlásková) řeč (viz okruh č.4)
- odezírání
- psaná forma řeči (viz téma *Čtení s porozuměním*)
- daktylotika, daktylní abeceda / prstová abeceda
- pomocné artikulační znaky (PAZ)
- znakový jazyk
- znakový jazyk
- Gestuno
- mezinárodní znakový systém
- mimika
- gestikulace
- dramatizace
- pantomima

Odezírání

- **odezírání nemůže nikdy zcela nahradit sluch** a je vnímáno jako jeho **nedokonalá náhrada**
- jeho kvalita je přímo závislá na *kombinaci vloh a na vrozených předpokladech* pro jejich rozvoj
- realizuje se prostřednictvím vnímání **tzv. kinémů**
- *několik fonémů má jeden společný kiném*
- některé hlásky mají kiném prakticky *zrakem nezachytitelný*
- *nejlépe se odezírají samohlásky*

Podmínky odezírání

Vnější podmínky odezírání

- a) dokonalý a nepřerušovaný zrakový kontakt*
- b) osvětlení*
- c) vzdálenost mluvící osoby*
- d) řeč, její tempo a rytmus*
- e) způsob výslovnosti mluvícího*
- f) momentální situace*
- g) znalost tématu hovoru*
- h) další zdroje hluku (TV, rádio)*

Vnitřní podmínky odezírání

- vnitřní předpoklady pro úspěšné odezírání u každého člověka jiné
- * *vnitřní psychické a somatické podmínky trvalejšího i aktuálního rázu*

- momentální zdravotní stav
- stav zraku
- nemoc a bolesti
- únava
- pozornost
- emoční a motivační stránka
- míra uspokojení potřeb
- pozitivní citový kontakt
- postřeh a pohotovost
- paměť
- vrozené předpoklady pro rozvoj dorozumívacích dovedností

Stupně odezírání

- rozlišujeme **tři stupně odezírání**, které na sebe postupně navazují a každý musí projít nejprve stupněm nižším, aby se mohl dostat ke stupni vyššímu

■

a) odezírání ideovizuální, globální, pasivní, primární

- *faciální obraz je spojen s představou, nikoliv s artikulovaným slovem*
- jednoduchá vstupní forma odezírání,

b) odezírání vizuálně-fonetické, technické, lexikální

- **tohoto stupně dosahuje sluchově postižené dítě či jedinec :**
 - 1) *když začíná mluvit, v období vyvozování hlásek a slov*
 - 2) *na začátku metodického nácviku odezírání u ohluchlých*

c) odezírání ideativní, rozumové, integrální

- základem je poznávat faciální formu mluveného slova, uložit do zrakové paměti globální obraz slova nebo celé věty a z celku usuzovat na význam, obsah výpovědi
- odezírání tak dostává **komplexní a konečnou formu**

Složky odezírání

1) technická složka

- viditelnost hlásek :

a) samohlásky

- jsou kostrou vizuální částí mluvy
- tvoří v českém jazyce zhruba 40% všech hlásek (viz graf 1) a proto jsou označovány jako "*body optické opory*„
- liši se od sebe jen *velikostí čelistního úhlu, zaokrouhlením či zaostřením tvaru úst, pohybem jazyka dopředu nahoru nebo dozadu nahoru*

b) souhlásky

- jejich odezírání je pro rozpoznání slov mnohem důležitější než odezírání samohlásek

- co se týče viditelnosti a rozpoznatelnosti souhlásek, *vzájemně se v podobných ústních obrazech pohlcují* a **dělí se** na základě typických vizuálních obrazů a typických artikulačních pohybů **do kinematických skupin**

- **kiném**
 - jednoduchý mluvně pohybový útvar, zrakem odlišitelný od jiných mluvně pohybových útvarů

 - jednomu kinému neodpovídá jediný foném, ale několik fonémů.

- body optické opory – ne jen samohlásky, ale i souhlásky *bilabiální, labiodentální a některé alveolární* (m-a-y, -o-s-á)

Shrnutí:

- trénink odezírání, viditelnost mluvních pohybů, viditelnost jednotlivých hlásek, vliv okolních hlásek na mluvní obraz, zvýraznění viditelných mluvních pohybů, rytmus a tempo řeči, rozdíly mezi psanou a mluvenou podobou slova

b) psychická složka odezírání

(logické doplňování neúplných ústních obrazů a kombinační schopnosti)

- napomáhá tomu, aby mohly být **doplňovány mezery, nedostatky a neúplnost ústních obrazů**, a to tak, aby mohl vzniknout srozumitelný, smysluplný celek

- vlivy únavy, pozornosti, postřehu, pohotovosti, paměti, stresu, nervozity, motivace a aktuálního psychického stavu jedince

Shrnutí:

- koncentrace a rozsah pozornosti při odezírání, zpracování vizuálních vjemů řeči v mozku, plasticita mozku a odezírání, paměťové funkce při odezírání, zatížení krátkodobé paměti při odezírání, logické myšlení, kombinační schopnosti, doba potřebná k odezírání, náročnost psychické činnosti při odezírání

Jazykové aspekty odezírání

- vliv znalosti jazyka na odezírání
- znalosti češtiny u českých neslyšících
- gramatické zvláštnosti ve vyjadřování neslyšících
- přizpůsobení hovoru jazykovým možnostem neslyšících

Vliv sociálních zkušeností na odezírání

- znalost konvenčních jazykových zvyklostí
- doplňování smyslu sdělení podle kontextu
- moment očekávání

Význam zraku pro odezírání

- pro neslyšícího je jedinou vnímací cestou, kterou se může dorozumívat s ostatními (odezírání i sledování znakové řeči se uskutečňuje na základě zrakových vjemů)
- se správnou funkcí zrakového analyzátoru souvisí i:
schopnost prostorového vnímání, prostorové orientace a odhad vzdáleností
 - společně ovlivňují schopnost odezírat
- **u refrakčních vad**
- v případě **strabismu nebo amblyopie** (poruchy binokulárního vidění) vznikají problémy s

Rozvoj zrakového vnímání

- vyhledávání stejných **barev**, stejných **tvarů**
- pozorování **délky a velikosti**
- **využití dětských her**
- **neúplné obrázky**- vyhledávání co chybí
- **nácvik a rozvoj zrakového kontaktu**, zrakově-motorická cvičení

Daktylní abeceda

- z řečtiny : **daktylos** – prst
- slovní vizuálně-motorická komunikační forma, při níž se využívá **různých poloh a postavení prstů k vyjádření písmen**
- **druhy** : jednoruční, obouruční, smíšená; do dlaně
- **1998** –jeden z oficiálních komunikačních prostředků pro výuku a vzdělávání SP
- využití prstové abecedy:
 - hlavně v *předškolním věku* a částečně v *mladším školním věku* u těžce sluchově postižených v období **tvoření, fixace a automatizace mluvních stereotypů**
 - *analýza a syntéza slov*
 - *pomáhá při vyvozování jednotlivých hlásek a vizuální fixaci českého jazyka*
 - během **tlumočení**
 - *podpora odezírání*
 - při komunikaci se slyšícími
 - 27 znaků pro hlásky + znaky pro háčky a čárky

typy :

a) jednoruční

b) obouruční

c) smíšená

d) daktylní abeceda do dlaně

* *výhody prstové abecedy*

* *nevýhody prstové abecedy*

Pomocné artikulační znaky

- značky pomáhající při hláskové komunikaci
- používají se **při rozvíjení zvukové stránky mluvené řeči dětí se sluchovým postižením**
- *podporují správnou artikulaci příslušných hlásek*
- jejich počet odpovídá počtu hlásek mluveného národního jazyka
- vztahují se **k fonémům** x daktylní znaky ke grafémům
- **PAZ upozorňují na :**

- děti se SP se s PAZ seznamují **v MŠ**
- PAZ splňují požadavek **multisenzoriálního vnímání**
- **další fce. PAZ :**

Hand-Mund systém

- je *manuálně-orální systém*
- vytvořen **G. Forchhammerem**
 - vycházel z nedostatků odezírání hlavně při plynulém mluvení

- obsahuje řadu **poloh pohybů ruky**, které doplňují nepostřehnutelné pohyby mluvidel

Český znakový jazyk

- tzv. **vlastní znakový jazyk neslyšících** (přirozený jazyk neslyšících)
- *vizuálně-motorický komunikační systém*
- umožňuje plnohodnotnou komunikaci
- *vlastní gramatika i vlastní slovník*

definice:

- **český znakový jazyk** je přirozený a plnohodnotný komunikační systém tvořený specifickými vizuálně-pohybovými prostředky, tj. tvary rukou, jejich postavením a pohyby, mimikou, pozicemi hlavy a horní části trupu

- má **základní atributy jazyka**, tj. znakovost, systémovost, dvojí členění, produktivnost, svébytnost a historický rozměr, je ustálen po stránce lexikální i gramatické
- počátky lingvistického výzkumu
 - **Wiliam Stokoe, 60. léta, USA** - „gesto není totéž co znak“
- **1993** -počátek výzkumu ZJ u nás
- **od 60. let 20. stol.** – dodnes
 - proniknutí ZJ prostřednictvím médií na veřejnost, získal své místo v legislativě, ve výchově a vzdělávání neslyšících dětí, ve zdravotním a sociálním sektoru, v kultuře, atd.

- *není závislý na většinovém mluveném jazyce*

- *artikulátory mohou být využívány současně (simultánně) a každý přispívá k významu sdělení*
- *znalost znakového jazyka nebrání osvojení většinového jazyka*
- *poznání znakového jazyka může přispět k efektivní výuce většinového jazyka jako jazyka druhého*
- nejmenší jednotkou ZJ je **znak** (znak = slovo/morfém–jednotka mluveného jazyka)

- **znak** – *složka manuální* – tvar ruky, orientace dlaně a prstů, pohyb ruky
 - *složka nemanuální* – výraz obličeje, pohled, pozice a pohyb hlavy či trupu a orální složka

→ **artikulátory** ve ZJ - *ruce, hlava, tělo, horní část obličeje (obočí, pohled, víčka), nos, ústa a tváře, brada a jazyk* (manuální + nemanuální nosiče)

- *mateřský jazyk x přirozený jazyk*

Při znakování volně v prostoru jsou tři základní oblasti:

- **před obličejem**

- **u krku**

- **před tělem**

Foneticko fonologická stavba ZJ

Tvar rukou (<i>při artikulaci</i>)	DEZ
Poloha rukou (<i>místo, kde je znak artikulován</i>)	TAB
Pohyb rukou	SIG
Orientace dlaně a prstů (<i>ve vztahu k tělu</i>)	ORI 1/ORI 2
Vztah ruky k ruce	HA
<i>(u znaků artikul. oběma rukama)</i>	
Kontakt	CON

Způsob artikulace znaků

1. Znaky artikulované jednou rukou

- znaky s nulovým kontaktem
- znaky s kontaktem; dominantní ruka kontaktuje nějakou část těla (např. nos, ústa, hrud', rameno, atd.), nikoli však druhou ruku

2. Znaky artikulované dvěma rukama

- znaky, v nichž jsou aktivní obě ruce stejného tvaru

- znaky „symetrické“ – aktivní je dominantní ruka, která artikuluje nad (pod, za, před, atd.) rukou pasivní, ruce jsou ve stejném tvaru

- znaky „asymetrické“ – aktivní je dominantní ruka, která artikuluje nad (pod, za, před, atd.) rukou pasivní, ruce jsou v různém tvaru

3. Složené znaky (kombinace výše uvedených typů)

Dělení znaků dle vztahu nosiče a objektu:

a) Ikony

- nosič je podobný objektu

- svou artikulací napodobují reálné věci, bytosti, činnosti, děje, atd.

1. *průhledné* (transparentní) – kniha, kouřit

2. *průsvitné* (translucentní) – týden (má 7 dní), mléko (získáváme dojením krav)

b) Indexy

- věčná souvislost mezi nosičem a objektem

(os. Zájmena, přivlastňovací zájmena, příslovce, atd.)

c) Symboly

- vztah mezi nosičem a objektem je arbitrární, tj. zcela libovolný, ničím nemotivovaný

- např. štěstí, otec

* *inkorporace - včleňování- modulace- pozměňování:*

- inkorporace *časových údajů* (minulý týden, příští týden, pozítří)
- inkorporace *počtu* (dva roky, tři měsíce, čtyři hodiny)
- inkorporace *způsobu* (učí se pomalu, pije opatrně, pije těžce)
- inkorporace *předmětu do slovesa* (jak pije, co nese)
- inkorporace *osobních zájmen* (dát, ptát se)

- *simultánní artikulace záporu* (nechci, nebavit, nemám hlad)
- inkorporace *směru* (návštěva)

Sociolingvistické a psycholingvistické aspekty komunikace osob se sluchovým postižením

Bilingvismus

- znakový jazyk
- český jazyk

Odchylky ve znakovém jazyce

- regionální odchylky
- sociální odchylky, vzdělání uživatelé ZJ berou více výpůjček z mluveného jazyka země, kde žijí
- odchylky podle pohlaví - ženy někdy ukazují jinak než muži
- odchylky generační - starší lidé používají staré znaky, někdy dochází k záměrné změně znaků mladší generací, která nechce, aby jim starší vždy plně rozuměli
- dětský jazyk (znakujeme-li na děti, automaticky používáme jednodušší, vizuálně výraznější jazyk) x jazyk dospělých

Odlišnost českého znakového jazyka od českého jazyka mluveného

Český znakový jazyk

- vizuálně – motorický
- vnímán zrakem
- založený na tvarech, pozicích a pohybu rukou, obličeje, hlavy a horní části trupu
- je simultánní

Český jazyk mluvený

- *audio – orální*
- *vnímán sluchem*
- *založena na zvuku produkovaném mluvními orgány*
- *je lineární*

Znakovaný jazyk (znakovaná čeština)

- v ČR - **znakovaná čeština**
- *uměle vytvořený systém závislý na mluveném národním jazyce každé země*
- *je odvozena od mluveného jazyka, je to vizuálně motorická forma dorozumívání, která je závislá na mluveném jazyce, ..., využívá gramatické prostředky češtiny, která je současně hlasitě nebo bezhlasně artikulována. Spolu s jednotlivými českými slovy jsou pohybem a postavením rukou ukazovány jednotlivé znaky, převzaté z českého znakového jazyka.*

Gestuno

- *nadnárodní znakový systém*
- *původně měl obsahovat znaky s obecnou platností*
- 1. slovník – Britská asociace neslyšících
- další slovník vydán 1979 ve Varně
- největší zkušenosti má *Bulharsko*

Mezinárodní znakový systém

- vizuálně-motorický komunikační systém. Který je užíván mezi neslyšícími uživateli různých znakovým jazyků. Rozvinul se přirozeně v rámci evropské komunity neslyšících.

- zjednodušená forma komunikace založená na pravidelnosti a sloužící ke komunikaci na základní úrovni nebo jako doplnění komunikace.

- ISL – Mezinárodní znakový jazyk
- ISP – Mezinárodní znakový pidžin
- IS – „Mezinárodní znak“

mimika

- vyjadřuje pomocí výrazu obličeje emoce např. zlé nebo radostné pohledy
- mimika může být součástí znaku

gestikulace

- umožní první porozumění řeči
- podporuje schopnost nápodoby
- připravuje půdu pro používání slov

Zákon č.155/1998 Sb. o znakové řeči

- novela zákona – **změna názvu!!!**

↓

„**Zákon o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob**“. – č.384/2008 Sb., v úplném znění pod č. 423/2008 Sb.

Nejdůležitější změny:

- Odstranění termínu „znaková řeč“ z názvu zákona i jeho textu
- Definování osoby s hluchoslepotou
- Zakotvení všech nejpoužívanějších systémů komunikace neslyšících a hluchoslepých
- Výslovné uvedení práva svobodné volby neslyšící nebo hluchoslepé osoby na jakýkoli komunikační systém uvedený v zákoně

Komunikační přístupy využívané v systému vzdělávání dětí, žáků a studentů se sluchovým postižením

- *orální přístup* (monolingvální / monokulturní přístup) – hluchota = defekt
- *přístup s využitím bilingvální komunikace*
(bilingvální / bikulturní) – hluchota = kulturní odlišnost
- *přístup s využitím totální komunikace*

Přístup s využitím bilingvální komunikace (bilingvální / bikulturní přístup)

- bilingvismus - „dvojjazykovost, dvojjazyčnost“
 - aktivní užívání dvou jazyků, zpravidla jazyku mateřského a jazyka cizího
- bilingvismus neslyšících
 - dva rozličné jazyky a to z hlediska různé modality těchto jazyků
- respektuje kulturní a jazyková specifika komunity neslyšících

- hlavní cíl: umožnit dětem s vadou sluchu dosáhnout maximálního osobnostního, sociálního a kognitivního rozvoje

- slyšící pedagog
 - působí jako vzor pro *osvojení si mluvené řeči*, má *funkci socializační a integrační* a klade *důraz na využití psané podoby* národního jazyka.
- hlavní úkol neslyšícího pedagoga:
 - nositel jazyka a kultury Neslyšících
 - vzor komunikační, sociální, identifikační
 - vedení kurzů ZJ
 - výuka / tlumočení v týmu

- první jazyk: znakový jazyk
- druhý jazyk: jazyk většinové společnosti (důraz na produkci a recepci jeho psané formy)
- nejen znakový jazyk, ale i kultura Neslyšících
- tzn. kultura slyšících – kultura druhá

Školy:

- Bilingvální mateřská škola pro sluchově postižené (Školička PIPAN)
- Střední škola, základní škola a mateřská škola pro sluchově postižené v Praze, ul. Holečkova
- Střední zdravotnická škola pro sluchově postižené v Praze – Radlicích
- Střední škola, základní škola a mateřská škola pro sluchově postižené v Hradci Králové
- Základní škola a mateřská škola pro sluchově postižené v Brně, ul. Novoměstská

Literatura:

- BÍMOVÁ SLÁNSKÁ, Petra, OKROUHLÍKOVÁ, Lenka. *Rysy přirozených jazyků. Český znakový jazyk jako přirozený jazyk. Lexikografie. Slovníky českého znakového jazyka*. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, o.s. 2008.
- KRAHULCOVÁ, Beáta. *Komunikace sluchově postižených*. Praha: Karolinum, 2002.
- STRNADOVÁ, Věra. *Odezírání jako schopnost*. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, o.s. 2008.
- časopis GONG
- <http://ruce.cz/neslyšici/komunikace>
- www.cktjz.com
- <http://weblík.cktjz.com>